BYUDJET TASHKILOTLARIDA ICHKI AUDITNI REJALASHTIRISH VA NATIJALARINI RASMIYLASHTIRISH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sapoyev Sherzod Alisher o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
E-mail: sapoyevsherzod1230@gmail.com

Bugungi kunda byudjet tashkilotlarida moliyaviy intizomni mustahkamlash, byudjet mablag‘laridan maqsadli va samarali foydalanishni ta’minlash hamda ichki nazorat tizimini takomillashtirish davlat moliyasini boshqarishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Byudjet tashkilotlarida ichki audit faqat moliyaviy xatolarni aniqlash vositasi emas, balki boshqaruv qarorlarini takomillashtirish, xatarlarni oldindan baholash va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv mexanizmidir.

O‘zbekiston amaliyotida davlat organlari va tashkilotlarida ichki audit xizmatining maqsadi, vazifalari, funksiyalari, huquq va majburiyatlari maxsus nizom asosida belgilanadi. Mazkur nizomda ichki audit tadbirlari milliy standartlar va ichki audit tadbirlarini o‘tkazish qo‘llanmasi asosida amalga oshirilishi qayd etilgan. Bu esa ichki audit jarayonini rejalashtirish, o‘tkazish va natijalarini rasmiylashtirishda yagona metodologik yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, byudjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini rejalashtirish har doim ham xatarlarni baholashga to‘liq asoslanmaydi. Ayrim hollarda tekshiruvlar ko‘proq formal reja asosida tashkil etiladi, audit dasturlari yetarli darajada batafsil ishlab chiqilmaydi, ishchi hujjatlar sifati bir xil bo‘lmaydi va audit natijalari bo‘yicha berilgan tavsiyalarning ijrosi ustidan monitoring yetarli darajada tizimli yuritilmaydi. Bunday holatlar ichki auditning profilaktik va maslahat beruvchi funksiyasini susaytiradi.

Xalqaro amaliyotda ichki auditning zamonaviy modeli xatarlarni baholash, yillik audit rejasini tuzish, audit dasturini ishlab chiqish, audit dalillarini yig‘ish, hisobot tayyorlash va tavsiyalar ijrosini monitoring qilish bosqichlariga asoslanadi. Ichki auditorlar instituti tomonidan 2024-yilda e’lon qilingan Global Internal Audit Standards 2025-yil 9-yanvardan kuchga kirishi belgilangan bo‘lib, ushbu standartlar ichki audit faoliyatining sifati, mustaqilligi, rejalashtirish va natijalarni baholash mezonlarini kuchaytirishga qaratilgan.

Byudjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini samarali rejalashtirishning birinchi bosqichi xatarlarni baholash hisoblanadi. Xatarlarni baholashda moliyaviy xatarlar, xarid jarayonlari, ish haqi va ijtimoiy to‘lovlar, asosiy vositalar hisobini yuritish, debitor va kreditor qarzdorlik, davlat xaridlari, subsidiya va transfertlardan foydalanish kabi yo‘nalishlar alohida tahlil qilinishi kerak. Xatar darajasi yuqori bo‘lgan yo‘nalishlar audit rejasiga ustuvor tartibda kiritilishi lozim.

Ikkinchi bosqichda yillik audit rejasi shakllantiriladi. Yillik rejada audit obyekti, tekshiruv muddati, mas’ul auditorlar, zarur resurslar, audit turi va kutilayotgan natijalar aniq ko‘rsatilishi kerak. Reja faqat tekshiruvlar ro‘yxati bo‘lib qolmasdan, tashkilot faoliyatidagi eng muhim xatarlarni qamrab oluvchi boshqaruv hujjati bo‘lishi lozim.

Uchinchi bosqich audit dasturini ishlab chiqishdan iborat. Audit dasturida auditning maqsadi, vazifalari, qamrovi, tekshiriladigan hujjatlar, tanlab olish usullari, suhbatlar, kuzatuvlar va tahliliy amallar batafsil aks ettiriladi. Audit dasturi qanchalik aniq ishlab chiqilsa, audit dalillarini yig‘ish va kamchiliklarni asoslash shunchalik sifatli bo‘ladi.

To‘rtinchi bosqichda audit tekshiruvi o‘tkaziladi, dalillar yig‘iladi va ishchi hujjatlar rasmiylashtiriladi. Ichki audit dalillari yetarli, ishonchli va tekshiriladigan bo‘lishi kerak. Ishchi hujjatlarda aniqlangan kamchilik, uning sababi, moliyaviy ta’siri, mas’ul bo‘linma va

tavsiya aniq ko‘rsatilishi zarur. INTOSAI tomonidan davlat sektori auditi bo‘yicha ishlab chiqilgan asosiy tamoyillarda professional standartlar audit sifati, ishonchliligi va mustaqilligini ta’minlashda muhim omil ekani ta’kidlanadi.

Beshinchi bosqich audit hisobotini tayyorlash va tavsiyalar ijrosini monitoring qilishdan iborat. Hisobotda aniqlangan kamchiliklar umumiy bayon qilinib qolmasdan, ularning sabablari, oqibatlari, xatar darajasi va bartaraf etish choralarini aniq ko‘rsatish lozim. Tavsiyalar ijrosi bo‘yicha monitoring jadvali yuritilishi, har bir tavsiya bo‘yicha mas’ul shaxs, muddat va bajarilish holati belgilanib borilishi kerak.

1-jadval

Byudjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini takomillashtirish bosqichlari

Bosqich	Amalga oshiriladigan ishlar	Kutilayotgan natija
Xatarlarni baholash	Moliyaviy, operatsion va huquqiy xatarlarni aniqlash	Audit ustuvorliklari belgilanadi
Yillik audit rejasi	Audit obyektlari, muddat va resurslarni belgilash	Rejalashtirish sifati oshadi
Audit dasturi	Maqsad, qamrov, usullar va hujjatlarni aniqlash	Tekshiruv aniq mezonlar asosida o‘tadi
Audit dalillari	Hujjatlar, suhbatlar va tahliliy amallarni bajarish	Xulosalar ishonchli asoslanadi
Hisobot va monitoring	Tavsiyalar, muddatlar va mas’ullarni belgilash	Kamchiliklar bartaraf etilishi nazorat qilinadi

Manba: Muallif tomonidan ichki audit standartlari va byudjet tashkilotlari amaliyoti asosida tuzildi.

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, ichki audit jarayoni bir martalik tekshiruv emas, balki xatarlarni aniqlashdan boshlab tavsiyalar ijrosini monitoring qilishgacha davom etadigan uzluksiz boshqaruv jarayonidir. Ayniqsa, audit natijalarini rasmiylashtirishda aniq dalillar, ishchi hujjatlar va ijro monitoringi tizimi muhim ahamiyatga ega.

Byudjet tashkilotlarida ichki auditni takomillashtirish uchun audit jarayonlarini raqamlashtirish ham muhimdir. Elektron ishchi hujjatlar, tavsiyalar ijrosini kuzatish moduli, xatarlar reyestri va audit natijalari bo‘yicha yagona ma’lumotlar bazasi ichki audit xizmatining samaradorligini oshiradi. Bunday tizim auditorning vaqtini tejaydi, hujjatlar aylanishini soddalashtiradi va rahbariyatga real vaqt rejimida nazorat imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, byudjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini rejalashtirish, o‘tkazish va natijalarini rasmiylashtirish jarayonlarini takomillashtirish davlat moliyaviy boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xatarlarni baholashga asoslangan rejalashtirish, aniq audit dasturi, sifatli dalillar, to‘liq ishchi hujjatlar va tavsiyalar ijrosi monitoringi ichki auditning amaliy natijadorligini kuchaytiradi.

— Byudjet tashkilotlarida ichki audit rejalari xatarlarni baholash natijalariga asoslangan holda ishlab chiqilishi lozim.

— Har bir audit tadbiri uchun batafsil audit dasturi va tekshiruv mezonlari oldindan tasdiqlanishi zarur.

— Ishchi hujjatlar yagona elektron shaklda yuritilishi va audit dalillarining yetarliligi alohida nazorat qilinishi kerak.

— Audit hisobotlarida kamchiliklar bilan birga ularning sabablari, oqibatlari va moliyaviy ta’siri ham ko‘rsatilishi lozim.

— Tavsiyalar ijrosi bo‘yicha elektron monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq.

— Ichki auditorlarning malakasini muntazam oshirish va xalqaro standartlar asosida o‘qitish zarur.

— Byudjet tashkilotlarida xatarlar reyestrini shakllantirish va uni yillik audit rejasi bilan bog‘lash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat organlari va tashkilotlarining ichki audit xizmati to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori. Lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat moliyaviy nazorati to‘g‘risida”gi normativ-huquqiy hujjatlari. Lex.uz.
4. The Institute of Internal Auditors. (2024). Global Internal Audit Standards.
5. INTOSAI. ISSAI 100: Fundamental Principles of Public-Sector Auditing.
6. COSO. Internal Control — Integrated Framework.
7. OECD. Public Internal Control and Internal Audit in the Public Sector.
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy ma’lumotlari.